

ВІДГУК

офіційного опонента
на дисертаційне дослідження
Яковлевої Олени Вячеславівни

«Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду»

поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти

Загально визнаною проблемою і умовою розвитку світового співтовариства є перетворення національних науково-освітніх систем в основу матеріального і духовного розвитку кожної країни. З цього незаперечного факту випливає вимога до представників гуманітарних наук – передусім філософії та педагогіки – інтенсифікувати зусилля щодо орієнтації на практичний результат досліджень з узгодження цілей і щоденної діяльності навчально-виховних і науково-дослідних закладів усіх рівнів і типів із потребами громадян, місцевих громад та держави в цілому з урахуванням різноманітних глобальних загроз. Тема багатомовності якраз і виходить на перший план дослідницької та виховної роботи – як один з тих глобальних викликів, відповіді на які не можуть бути універсальними, але потребують урахування специфіки певної країни, особливого сполучення місцевих, у тому числі й етнічно розмаїтих, громад та потреб громадян, кожен з яких має право на прийняття особливого рішення щодо того, якою мовою спілкуватися у побуті, а до певної міри також – щодо того, якою мовою користуватися на роботі та у офіційних державних закладах. Для того, щоби реалізувати ці потреби, втім, необхідно, передусім, на належному рівні володіти цими мовами. Особливо у публічній сфері претензії на використання певної мови мають передбачати високу мовну компетенцію і високу мовну культуру. Все це неможливо без створення і проведення відповідної державної мовної політики – і передусім у сфері освіти. Дисертантка абсолютно слушно привертає увагу до такого специфічного

напряму сучасної мовної освітньої політики, як запровадження і розвиток багатомовності у вищій освіті.

Адже вибір мови користування особистість здійснює не автономно і з власної примхи, але виходячи зі свого попереднього соціального досвіду і зокрема – набутих завдяки освіті знань та засвоєних при цьому цінностей. Особистість живе і переживає категоріями саме того суспільства, в якому вона народилась, виховалась та діє, і різні процеси, які відбуваються в ньому, відповідно, впливають і на її становлення та формування власної позиції по різних суспільним питанням, у тому числі – й мовному. Кардинальні соціальні перетворення, які почали відбуватися наприкінці XIX ст. і тривають до теперішнього часу, привели до зміни системи установлених норм та універсальних принципів, критеріїв суспільних оцінок особистості та її власних шляхів реалізації індивідуальних здібностей. Якщо до XX століття людина була практично в усіх країнах світу представником національної держави, у якій домінувала одна релігія, мова і культура, то нині загальною практикою стала ситуація мультикультурності – з усіма її перевагами і недоліками. З одного боку, сучасне суспільство захищає законодавчо права усіх етнічних, релігійних та інших меншин, з іншого – представники деяких таких меншин починають активно і навіть агресивно зловживати толерантністю демократичної системи права, що породжує у інших членів суспільства, здавалося би, давно забуті почуття національної та релігійної нетерпимості та ксенофобії. Там, де державна культурна та освітня політика виявляються недостатньо сучасними та системними, такі окремі прояви переростають у тривалі суспільні напруження, які супроводжуються соціальними заворушеннями та іншими негативними суспільними явищами. В силу цих обставин, проблема продуманого і організованого впливу суспільства на культурні орієнтації особистості виступає на перший план. Досліджуючи процес становлення особистості, вчені завжди прагнули виявити не лише сутність її самоідентичності, але й соціальні передумови

формування певного образу себе та механізмів культурної самоідентифікації, у тому числі – й мовної.

У своїй дисертаційній роботі О.В.Яковлева здійснила вдалу спробу визначення сутності, особливостей прояву та детермінаційних зв'язків багатомовності українського суспільства у її взаємозв'язку з процесами реформування національної системи вищої освіти в Україні. Особливого значення дисертантка надає поняттю «багатомовність», яке є базовим для визначення змісту мовної політики за умов глобалізації. В межах запропонованого дослідження також був досить ретельно проаналізований вплив багатомовності на становлення сучасної вітчизняної системи вищої освіти. Таким чином, мета, предмет і завдання дисертаційного дослідження сформовані стисло, науково грамотно і взаємопов'язано. Дана робота сприяє не лише розкриттю заявленої теми, але й вирізняється цікавим філософсько-аналітичним підходом до проблеми взаємообумовлених мовними практиками відносин особистості та суспільства. Дисертаційне дослідження вирізняється логічністю структурування і аргументованою переконливістю матеріалу, послідовністю висновків, які мають цілком науковий характер.

Варто звернути увагу на певні досягнення дисертантки по окремим розділам її дослідження. Так, на підставі аналізу *першого розділу* можна стверджувати, що міждисциплінарний характер запропонованого дослідження обумовлює його новизну й активізує потребу подальшого ґрунтовного дослідження таких питань, як становлення багатомовності та формування особистості у руслі філософії освіти та за допомогою філософсько-освітньої методології розв'язання проблем, пов'язаних з вирішенням цих питань. Зокрема, саме тут дисертанткою «доведено необхідність чіткого розмежування соціолінгвістичних, соціокультурних, політичних підходів до феномену багатомовності, уточнено філософсько-освітнє тлумачення багатомовності як такої, що пов'язана з розумінням комплементарності її особливих інституційних функцій у різних сферах буття суспільства, які

об'єднує спільна цінність пріоритетності модернізації системи вищої освіти як засобу здійснення радикальних соціальних трансформацій».

Варто також відзначити, що в даній дисертаційній роботі було виявлено та проаналізовано досить багато підходів до сприйняття багатомовності, починаючи з класиків світового рівня і закінчуючи сучасними вітчизняними дослідниками. Авторці вдалося стисло, але концептуально висвітлити погляди різних науковців на проблему багатомовності, що свідчить про її аналітичні здібності, якими повинен володіти кожен науковець.

У другому розділі свого дослідження авторка цілком слушно зосередила увагу на викладі основних відмітних рис становлення багатомовності як невід'ємної і аутентичної характеристики українського суспільства. Цю характеристику осмислено дисертанткою водночас у якості підстави для розгляду «багатомовності як чинника регуляції мовної ситуації і модернізації суспільства й держави. Потреби суспільної модернізації вимагають запровадження принципу багатомовності у функціонування мовного простору навіть традиційно моноетнічних суспільств, оскільки все більше зростає суспільна потреба у залученні іноземних фахівців у різні галузі економіки та державного управління, а відповідно і у сферу вищої освіти. Зокрема, виявлено взаємозалежність запровадження багатомовності у системі вищих навчальних закладів та у суспільстві в цілому» (с. 7 автореферату). Таким чином, успіх державної політики багатомовності має базуватися не лише на рецепції кращого світового досвіду запровадження державних моделей багатомовності, але передусім – на характеристиках самого українського суспільства, потребах його громадян. Особливої уваги заслуговує критичний аналіз дисертанткою праць вітчизняних дослідників, присвячених мовному питанню в Україні після 1991 року – «Філософське осмислення засад та результатів наукового опису мовної ситуації в Україні після здобуття незалежності» (с. 134-169). Саме тут дисертантка з'ясовує не

лише здобутки, але й похибки та недопрацювання у вітчизняній державній мовній політиці, зокрема і у сфері вищої освіти.

Саме у цей час зароджується усвідомлення проблеми багатомовності, щоправда у дещо іншому термінологічному вираженні. Дисертантка справедливо зауважує, що саме багатомовність зумовлює існування в етнопонаціональній матриці українства такого феномену, як множинність суспільної форми мовної свідомості, тобто наявність не однієї, спільної для всіх членів мовного колективу, такої форми, а кількох форм, які в окремих випадках доповнюють одна одну, тоді як в інших функціонують у цілком незалежному, самодостатньому режимі. Замість стану «однорідномовності» як оптимального для мовної особистості виникає стан «дво-» або «багаторідномовності» (с. 127 дисертації).

У третьому розділі дисертаційного дослідження О.В.Яковлева звертає увагу на світовий досвід державного регулювання мовної ситуації завдяки різним версіям політики багатомовності. Інноваційний пошук дисертантки зорієнтований на пошук не стільки універсального інваріанту державної політики багатомовності, скільки на пошук максимально близької до потреб українського суспільства національної моделі – на підставі аналізу співвідношення різних національних моделей багатомовності у світовій практиці. В даній дисертаційній роботі аргументовано доводиться, що кількість дво- та багатомовних ситуацій з кожним роком зростає. Цей процес об'єктивно зумовлений низкою факторів, зокрема, таких, як збільшення питомої ваги носіїв індивідуальної дво- та/або багатомовності, а також перманентним нарощуванням інтенсивності контактів між державами і народами та перманентним поглибленням взаємодії освітніх систем на всіх рівнях і в усіх проявах. У переважній більшості випадків стан дво- або багатомовності успадкований з минулого і є прямим наслідком історичного розвитку, а також сплесків національної самосвідомості, що відображається у цільовому використанні новітніх технологій освіти.

У четвертому розділі дисертантка розглядає питання освіти і виховання під кутом зору запровадження у національну систему вищої освіти багатомовності. Цей розділ є найважливішим у дисертації з точки зору філософії освіти – якщо попередні розділи під різними кутами (методологічним, предметним, компаративним) розглядали феномен багатомовності у суспільстві та наслідки такої багатомовності для національної вищої освіти, то у останньому розділі навпаки домінує розгляд зворотних детермінаційних зв'язків, а саме розглянуто перспективи набуття гармонійності у вітчизняному мовному просторі завдяки запровадженню освітньої політики багатомовності. Сама по собі така ідея є надзвичайно привабливою і правильною. Окремо слід уточнити реальні шляхи її втілення в життя – про це буде сказано нижче. Основною ж заслугою дисертантки є виявлення усіх (чи майже усіх) переваг запровадження багатомовності в українську систему вищої освіти.

Зокрема, дисертантка цілком слушно звертає увагу на важливість роботи зі студентством як ядром молодого покоління українців: саме запровадження багатомовності через вищу освіту дає основний механізм поширення багатомовності сучасного європейського та світового зразка на усе українське суспільство. Так, у своїх положеннях новизни дисертантка зауважує, що нею «...на основі аналізу мовної компетенції українського студентства та мовної ситуації у вітчизняних вищих навчальних закладах розвинуто положення про роль багатомовності у наближенні України до повноцінної участі в європейському освітньому просторі. В цьому аспекті розглянуто філософсько-освітню орієнтацію системи вищої освіти як корегуючий фактор мовної ситуації в суспільстві, який сприяє, зокрема, включенню українських фахівців у міжнародний ринок праці» (с. 8 автореферату). Можна цілком підтримати таке бачення. Більше того, дисертантка цілком справедливо розглядає участь у європейському освітньому просторі як хоча і важливу, але все ж – підпорядковану мету, як мету-засіб, тоді як кінцеву мету вона зазначає наступним чином: «У той час, як в Європі

нині університет покликаний учити бути медиком, фармацевтом, адвокатом, суддею, економістом, державним управлінцем, учителем тощо, в Україні, з огляду на нинішній стан справ у ній, університет мав би також учити бути українцем» (с. 312 дисертації). Можна зауважити, що аналогічну мету, а саме надання патріотичної орієнтації своїм студентам – на наше переконання, переслідує не лише кожен європейський, але й кожен світовий університет. Адже за умов глобалізації втрата патріотичності громадянами перетворює країну на поле з'ясування стосунків світових «важковаговиків» геополітики.

Тим самим, у даній дисертації подальшого розвитку набуло компаративне дослідження досвіду різних країн світу з розв'язання проблем багатомовності. Зокрема, здійснено подальшу систематизацію варіантів державної мовної політики та державної освітньої політики з метою регуляції функціонування національного мовного простору для більш послідовної реалізації певної версії забезпечення багатомовності.

Результати даного наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображені у наукових публікаціях авторки, у тому числі – закордонних та наукометричних виданнях, пройшли достатню апробацію і обговорювались як на науково-теоретичних семінарах відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді, а згодом відділу якості вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України, так і на різних міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань:

1. Хотілося б побажати авторці уточнити умови запровадження державної політики багатомовності в Україні. Ми приймаємо ідею авторки щодо запровадження трьохмовної моделі багатомовності, однак розуміння такої моделі слід уточнити. Зокрема, це стосується не лише кількості та переліку мов, запропонованих для надання державної підтримки, але й рівня прийняття рішень щодо такої політики. По-перше, на нашу думку, варто

підтримувати повсюдне безальтернативне запровадження вивчення в Україні двох мов – української як державної (що вже має місце) та англійської (як мови міжнародного спілкування). Третю мову ми пропонували би визначати не на державному рівні, а на рівні місцевих громад та окремих університетів. Так, російська мова є найбільш поширеною по Україні, після української, однак вона не має загальноукраїнського значення. Наприклад, у Закарпатській чи Чернівецькій області можуть бути визнані третьою мовою румунська чи угорська – залежно від побажання місцевих громад. Це відповідало би їхнім потребам, тоді як запровадження тут російської мови було би штучним і не відповідало би інтересам української держави. Тому по-друге, прийняття рішення щодо третьої обов'язкової для вивчення в університетах мови ми вважаємо більш коректним делегувати до місцевих органів влади, які мають погодити це рішення з місцевими університетами.

2. Авторці також слід конкретизувати у зв'язку з цим механізми запровадження трьохмовності у практиці університетської освіти. Адже йдеться не лише про вивчення додаткової мови як іноземної або другої державної, але й про можливе викладання основних дисциплін певною мовою – не лише українською (як це вже є у більшості вищих навчальних закладів України), але можливо російською (як це має місце у деяких університетах), або навіть іншою мовою (наприклад, англійською – як у Києво-Могилянській академії, де окремі курси взагалі читають іноземці). Тоді встає питання щонайменше перекладу або написання цією іншою мовою підручників зі спеціальних дисциплін, а взагалі-то питання може дійти і до ведення документації деяких університетів іншою, не-українською мовою. Хотілося би почути думку авторки, до якої міри має поширюватися трьохмовна модель багатомовності на практику діяльності вітчизняних університетів.

3. Нарешті, варто поставити останнє питання – за списком, але не за значущістю, як кажуть американці. Яким коштом має запроваджуватися багатомовність – державним, місцевих бюджетів чи приватних спонсорів? Це

питання стосується не лише матеріальної бази запровадження багатомовності, але й державної безпеки. Адже цілком імовірно, що деякі сусідні країни з метою посилення свого впливу на окремі етнічні меншини в Україні захочуть прямо чи через приватних осіб спонсорувати навчання громадян України мовою цих країн. Тим самим значна частина громадян України може стати більш лояльними не до нашої країни, а до тих держав, у яких їхня етнічна група являє собою основу іншої національної держави. Хотілося би дізнатися, якою мірою авторка вважає вагомими такі ризики і чи можна їх мінімізувати шляхом обмеження фінансування навчання іншими мовами з державного бюджету України.

Та загалом, висловлені критичні зауваження не позбавляють теоретичної вагомості і значимості дисертаційного дослідження Олени Вячеславівни Яковлевої. Друковані праці дисертантки розкривають різні аспекти поставленої проблеми, виявляють її актуальність і значущість. Дисертаційна робота виконана на належному науковому, методологічному рівні, винесені на захист положення є дійсно новим внеском в сучасні філософсько-освітні студії. Не викликає сумніву й те, що філософська позиція авторки знайде подальшу розробку не лише в її наступних науково-теоретичних пошуках, але і в практичній діяльності, спрямованій на встановлення нових стандартів багатомовності у вітчизняній вищій освіті. Важливим є і те, що викладена в дисертації аргументація становитиме вагомий внесок у викладення нормативних курсів з філософії, педагогіки, соціології, політології та історії. Матеріали даного дисертаційного дослідження дають також змогу дослідити зв'язок між науковими розробками різних соціальних та гуманітарних наук.

На основі вищесказаного вважаю: дисертаційна робота Олени Вячеславівни Яковлевої «Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду» виконана на належному теоретичному, методологічному рівні, є самостійним науковим дослідженням

і відповідає пунктам 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567, тому її авторка гідна присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри державного управління
та місцевого самоврядування
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

Д.І.Дзвінчук

Підпис Д.І. Дзвінчука засвідчую

Вчений секретар

В. Р. Процюк